

למידה לאורך החיים: הזכות והתועלת, החובה והאחריות

רינה כהן

הקדמה : גיבוש מדיניות בנושא חינוכי

מטרת המאמר היא להעלות לדיון ציבורי את הנושא של 'למידה לאורך החיים' מהיבטי הזכות והחובה, התועלת והאחריות ולקדם חתירה לקראת מדיניות לאומית בתחום. בתחילת המאה ה-21, בעידן המידע והידע, מסתמנת 'למידה לאורך החיים' בהגדרתה המתכללת כמוטיב משמעותי ברמת המיקרו של הפרט והאזרח וברמת המקרו של המדינה והחברה.

דוח אונסקו על חינוך לקראת המאה ה-21 מציין כי 'מושג הלמידה לאורך החיים מתברר כאחד המפתחות למאה ה-21. הוא מספק מענה לאתגרים שמציב עולם המשתנה במהירות' (דלור, עמ' 21). על יסוד תפיסה זו קובע הדוח כי 'הוועדה איתנה בדעתה שהשכלה היא מוצר ציבורי שצריך להיות זמין לכולי' (שם, עמ' 27). בעניין זה מצביעה הוועדה על תפקיד הרשויות הציבוריות: 'עליהן לבחור קווי מדיניות... הן אלה שצריכות להתוות את הדרך, לצקת את יסודותיה של המערכת, לכוון את המדחפים העיקריים שלה ולהתאים את המערכת למציאות העכשווית... כל הבחירות יעשו בכל מקרה על בסיס של שוויון הזדמנויות'. ניתן לומר שהתנאי החינוכי לקיום 'למידה לאורך החיים' הוא מדיניות לאומית מנחה ומאפשרת. זהו עניינו של מאמר זה. למידה לאורך החיים הוא המושג העדכני, המקיף והמתכלל ביותר לכלל הצורות והסוגים של הלמידה, וזאת מארבעה היבטים:

- ההכללה - הוא כולל את הלומדים כולם: ילדים, בוגרים ומבוגרים.
- התחולה - לימוד לאורך כל החיים ובמשך כל החיים.
- הגיוון - מכיל את כל התכנים, הנושאים הקיימים באוצרות הידע והדעת של האנושות הניתנים להוראה וללמידה.
- האחריות - כלולים במושג הזכויות, החובות והמחויבויות של המדינה, המערכות הכלכליות והחברתיות, הקהילות, המשפחות והיחיד בהקשר ללמידה.

רינה כהן היא ראש תחום הורים בשפ"י, משרד החינוך. הייתה יושבת ראש קבוצת החשיבה 'ישראל חברה לומדת' - הצעה למדיניות לאומית.

לכן ניתן לומר שלמידה לאורך החיים הוא מושג המתכלל את כל הסוגים והנושאים של חינוך ולמידה ואת כל צורות ושיטות הלמידה ללומדים כולם, ללא מגבלות ותנאים.

למידה לאורך החיים אינה רק כלי פעולה, היא גם תפיסת עולם. 'עתה רצוי לראות את החינוך כחלק מגישה חדשה לבעיות. במסגרת הגישה הזאת החינוך מהווה אחד מן האלמנטים שמרכיבים את ההתפתחות ומיעדיה החיוניים ואינו משמש רק אחד מבין האמצעים הרבים להשיגה' (דלור, עמ' 65). ככזו, 'למידה לאורך החיים' מגדירה את הלמידה כאמצעי מרכזי להתפתחות אישית, כלכלית, חברתית ותרבותית. היא מוכרת כחיונית להתמודדות עם משימות החיים במציאות עכשווית ונתפסת כמאפשרת לאנשים לשלוט בגורלם, לתרום לחברה ולהיערך לאתגרי העתיד. 'הלמידה אמורה לאפשר לאנשים להיעשות מודעים לעצמם ולסביבתם ולמלא תפקיד חברתי בעבודה ובקהילה בכלל. הידיעה, הידע המעשי, הידע כיצד לחיות עם אנשים אחרים וימיומנויות החיים הם ארבעה היבטים שקשורים זה בזה וקשורים למציאות החיים' (שם, עמ' 83). הרעיון המקורי של למידה לאורך החיים הוא המענה ל'סמוך על עצמך' – הדרישה החדשה והחשובה בחברה שמשנתה במהירות.

תפיסה זו מעמידה את הלמידה כמהות בסיסית וחיונית לקיום ולהתנהלות של פרטים, חברות ומדינות. בחברה דמוקרטית העמדה כל כך מרכזית ומכלילה של למידה לאורך החיים כמהות הנוגעת לכל אדם ואזרח לחברה ולמדינה, מעוררת שאלות מתחום הזכויות והחובות ומתחום התועלות והאחריות. שאלות אלו עוסקות ביחסים שבין האזרח למדינה בשני היבטים מרכזיים: חוק ומשפט; כלכלה ותועלת.

הפער בין תפיסת חיוניותה של למידה לאורך החיים לחיים במציאות ימינו מחד גיסא, לבין קיומה המעשי המצומצם מאוד בחברה הישראלית מאידך גיסא, מצביע על קיומה של בעיה חברתית וכלכלית שהיא שורשית וקריטית לחברה כולה ולכל אזרח בה. לשם התמודדות עם בעיה קריטית ושורשית במימד הפרט ובמימד החברה יש צורך, כפי שמציין מסמך הוועדה, במדיניות לאומית שתקבע סדרי עדיפויות, תתווה דרך ותנחה אופני פעולה והקצאת משאבים. מדיניות כזו לא קיימת עדין במדינת ישראל.

כדי לקדם מדיניות לאומית בנושא למידה לאורך החיים חברו יחדיו ההתאגדות לחינוך מבוגרים בישראל והאגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך וגיבשו 'הצעה למדיניות לאומית בלמידה לאורך החיים – מסמך לדיון'. מטרת המסמך היא לקדם את החזון של 'ישראל חברה לומדת' ואת הדיון בנושא חשוב זה. בחברה דמוקרטית, פתוחה ורב תרבותית שיח ציבורי הוא אמצעי מרכזי להעלאת נושאים לסדר היום ולקידום התפתחות אזרחית-דמוקרטית. לכן קיים צורך בשיח ציבורי בנושא מעמדה, תהליכי הפעלתה ואמצעי מימושה של למידה לאורך החיים. מטרת מאמר זה היא להוסיף נדבך להעלאת נושא הלמידה לאורך החיים והדגשת הצורך במדיניות לאומית לשם יישומה בסדר היום הלאומי, החברתי והאישי וקידום השיח ציבורי בנושא חשוב זה.

יש לציין שבנושא הלמידה לאורך החיים מתקיים זה כשני עשורים שיח חינוכי שמשותפים בו, בדרך כלל, אנשי התחום עצמם, רובם ככולם אנשי חינוך ולמידה. אי לכך, אין הוא פורץ כמעט את גבול התחום ואין הוא נעשה לנחלת כלל הציבור. לכן קטן הסיכוי שיצליח לעורר התעניינות ומודעות ציבורית שבלעדיהם לא יוכל להתרחש השינוי המיוחל.

כדי לקדם דיון ציבורי וכדי להעלות את הנושא על סדר היום החינוכי ובהמשך על סדר היום הלאומי, גובשו ונכתבו בשני העשורים האחרונים מספר מסמכי יסוד. חלקם עוסקים ישירות בחשיבות, במשמעות ובאחריות להפעלת למידה לאורך החיים וחלקם נוגעים בה בעקיפין. מסגרת הדיון היא הצעות לקידום החברה הישראלית במציאות של גלובליזציה, תחרות כלכלית, הפרטה והצורך באיתנות מדינית.

לשם הרחבת השיח ועיגונו בבסיסים משמעותיים בחברה, אביא במאמר את עיקרי הצעת המדיניות הלאומית ואצביע על היבט הזכויות והחובות ועל היבט הכלכלי-תועלתי בהקשר של למידה לאורך החיים. הכוונה היא להאיר את שני ההיבטים ולהציג טיעונים מתחומים אלה בדבר חיוניותה וכדאיותה של למידה לאורך החיים. בדרך זו יתאפשר לאנשי החינוך והלמידה לצרף לדיון את אנשי זכויות אדם, חוק ומשפט ואת אנשי הכלכלה והתעסוקה ולקדם יחדיו את החזון של ישראל חברה לומדת.

הצורך בלמידה לאורך החיים – היבט ישראלי

בתחילת המאה ה-21 מדינת ישראל ואזרחיה עומדים בפני ארבעה אתגרים משמעותיים:

א. **ההסתגלות וההתעדכנות.** יש צורך מתמיד להסתגל לסביבה הטכנולוגית המשתנה. הכוונה להסתגלות לסביבה המשפיעה על הפרט במגוון רבדים ובהם תעסוקתו, רמת הכנסתו, מצבו החברתי. הסתגלות זו תובעת בחירה מושכלת מתוך ההיצע ההולך וגדל, לשם קיום איכות חיים ראויה.

ב. **פיתוח ההון האנושי,** הדרוש לשם שימור היתרון היחסי של מדינת ישראל. יתרונה של ישראל, שאינה משופעת באוצרות טבע, הוא ההון האנושי שבה. באיכותו של הון זה תלוי עתידה של המדינה והחברה. יתרון ההון האנושי מאותגר עקב ההידרדרות בתוצאות המושגות בבתי הספר, רמת ההתעדכנות שאינה מספקת ויבריחת המוחות.

ג. **הלכידות החברתית.** לכידות החברה הישראלית מאותגרת כיום על ידי שתי תופעות כלכליות שליליות: תחולת עוני גבוהה מאוד, ואי-שוויון מתרחב. מחקרים הוכיחו כי כניסה למעגל העוני ורמת הכנסה מושפעים בעיקר מרמת ההשכלה. מצטרפים לכך פערי אי-שוויון חברתי-כלכלי גבוהים ביותר המהווים איום על איתנותה וחוסנה של המדינה.

ד. **שמירת צביונה היהודי-דמוקרטי של המדינה.** הרב תרבותיות, מחד גיסא, והגלובליזציה התרבותית, מאידך גיסא, כמו גם תהליכי לאומיות יהודית וערבית, מחייבים התייחסות מתמדת לשאלות של זהות ותרבות. סוגיות אלה נמצאות תדיר על סדר היום הציבורי

ומעוררות צורך וצמא לידע בנושאי מסורת ותרבות יהודית, וגם של התרבות הערבית בקרב אוכלוסיית המיעוטים. העיסוק בהם מתגלה כחיוני בקרב כל האוכלוסיות לשם שמירת הייחודיות וגיבוש היחד המהווה את הדבק החברתי-תרבותי. בחינת תוצרי מערכת החינוך, אפילו אם נתעלם מחולשותיה, מול אתגרי המדינה והחברה, מביאים למסקנה המתבקשת שהלמידה הפורמאלית שמובילה מערכת החינוך אינה מספקת עוד. יש חשיבות הולכת וגוברת להמשך הלימוד לאורך החיים. לימוד כזה המקדם הסתגלות מתמדת לסביבה משתנה, תוך שמירה וגיבוש של זהות אישית וחברתית, הוא אמצעי לפיתוח ההון האנושי ומהווה מכשיר לצמצום פערים כלכליים-חברתיים ולהתמודדות עם איומים תרבותיים וסביבתיים.

לכן המפתח להצלחת ישראל, חברתה ואזרחיה טמון בהשקעה משמעותית ושיטתית בלמידה מתמשכת - השקעה שאינה מסתיימת עם תום בית הספר אלא נמשכת לאורך חייו של האדם. ההשקעה המיועדת תעניק לכל אדם הזדמנות לרכוש יכולות וכלים התואמים את שאיפותיו ואת נסיבות חייו ולהתעדכן תמידית. במקביל תסייע למדינה לספק את צורכי התעסוקה המתפתחים. כך היא תאפשר את ההתמודדות בעולם הכלכלי התחרותי ותפתח חוסן אישי ותרבותי ואיתנות מדינית.

מציאות 'למידה לאורך החיים' בישראל

למרות החשיבות הגוברת שמייחסים בעולם בשנים האחרונות לחינוך וללימוד לאורך החיים, בישראל רבות העדויות למיקומו ההולך ויורד של הנושא בסדר העדיפויות הלאומי. תקציבי המדינה המיועדים ללמידת מבוגרים הצטמצמו בחמש השנים האחרונות בלמעלה מ-50%, ויש לכך השלכה ברורה על מספר הלומדים במסגרות של חינוך ולמידת מבוגרים. בסקר שהזמינה קבוצת החשיבה של 'ישראל חברה לומדת', נמצא כי שיעור הבוגרים הישראלים המצוי במעגל הלמידה הוא 36%, בכלל זה בוגרים המצויים בלימודים אקדמיים, בהכשרה מקצועית, בלמידה בקורסים והרצאות כלליים ובלמידה בקבוצות חברים. כדי להבין לעומק נתון זה נערכה השוואה לנתונים מקובלים באירופה ובארה"ב ונמצא שאחוז הלומדים המבוגרים בהן נע בין 44% - ל-66%. יתר על כן, מחקרים שונים מעידים כי מסגרות הלימוד למבוגרים בישראל אינן זמינות לכול, אינן מגוונות דיין ובחלק לא מועט מהמקרים אינן מספקות מענה לצורכי הקהלים שבקרבם הן מופעלות. נמצא כי רמות ההשתתפות במעגלי הלימוד נמוכות במיוחד בקרב האוכלוסיות החלשות ביותר, קרי בעלי השכלה נמוכה, בעלי הכנסה נמוכה וחלקים גדולים במגזר הערבי. כלומר, דווקא האוכלוסיות הזקוקות ללמידה יותר מאחרות משתתפות בה בשיעורים נמוכים יחסית וכך מנציחות את מעמדן הנמוך.

ההנחה היא כי שיעור הלומדים הנמוך בישראל נובע בעיקר משני כשלים מרכזיים: היעדר מודעות בקרב כלל הציבור ובקרב מקבלי החלטות; והיעדר חקיקה, מימון משמעותי

ותמריצים. יש הגורסים שמתווספים לכך עוד שני גורמים משמעותיים: הדרה של אוכלוסיות, וצמצום ופגיעה ביכולות למידה והתנהלות של פליטי מערכות חינוך (אדלר וסבר, 1998). טענתנו היא שבמציאות זו נפגעות זכויות הפרט ונפגע העיקרון הבסיסי של חברה דמוקרטית - שוויון הזדמנויות. בתחומי הכלכלה והתעסוקה מתרחבים הפערים הכלכליים, וישראל נמצאת, בראש סולם אי השוויון בין המדינות המפותחות. יש המצביעים על כך שלטוח הארוך, מתערערת עקב כך היכולת התחרותית של מדינת ישראל במערך הגלובלי (בן דוד, 2008).

זכויות הפרט והחברה בתחום חינוך ולמידה

למידה לאורך החיים מבוססת על ערכי המוסר, הדמוקרטיה וזכויות הפרט לשוויון ביכולת למימוש הזדמנויות להתפתחות, למוביליות חברתית כלכלית ולאיכות חיים משופרת. הפילוסופיה של למידת מבוגרים גורסת שלמידה לאורך החיים היא זכות המוקנית לכל אדם, הרשאי לממש אותה במועד המתאים לו ולנסיבות חייו. מושג זכויות האדם הוא מושג הולך ומתפתח בחברה דמוקרטית, והוא כולל היום שלוש קטגוריות של זכויות:

א. זכויות אדם במובן הבסיסי והראשוני הן הזכויות המגיעות לכל אדם באשר הוא והן כוללות את הזכות לחיים, לכבוד ולשוויון. הן נתפסות כזכויות טבעיות, משום שכל אדם ראוי להן מטבע ברייתו.

ב. זכויות אזרח: אלה מגיעות לכל אזרח במדינה דמוקרטית. הן כוללות את הזכות לבחור ולהיבחר פוליטית ואת הזכות לביקורת פוליטית. הן נתפסות גם כחלק מזכויות טבעיות, אך המדינה רשאית להלכה לשלול אותן מאנשים מסוימים בנסיבות מסוימות ומוגדרות.

ג. זכויות חברתיות: לצד זכויות אדם וזכויות אזרח התפתח בחשיבה הדמוקרטית המושג של זכויות חברתיות. זכויות חברתיות אינן בגדר זכויות טבעיות, והן משתנות ממדינה למדינה. הן מתייחסות להיבטי רווחה שונים של האדם, ובאות להבטיח כי צורכי החיים הבסיסיים, שנועדו לאפשר לאדם לנצל את ההזדמנויות שהחיים פורשים בפניו, יסופקו לו על ידי החברה בה הוא חי.

מקובל לראות בתוך הזכויות החברתיות חמש קבוצות של זכויות: ביטוח סוציאלי, חינוך, בריאות, דיור וזכויות עובדים. מדובר באגד זכויות לא מוגדר, שמעצם טבעו הוא בעל אופי דינמי ומתפתח. התקדמות הידע האנושי והשלכותיו היישומיות על רווחת האדם יכולים להוביל להכרה בקיומן של זכויות נוספות.

זכויות חברתיות נבחנות במבחן התוצאה כלומר בכך שקיימת מערכת שתפקידה הוא להבטיח בפועל את קיומה ומימושה של הזכות. לדוגמה: הזכות לחינוך מתממשת בקיומה ופעילותה של מערכת חינוך נגישה וזמינה לכול, כפי שמחייב החוק.

הזכות לחינוך נמנית בהכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם של האו"ם משנת 1948

ובאמנה הבינלאומית לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות משנת 1966. ייעודה הוא להבטיח מתן גישה לחינוך לכל אדם. בכך נקראות המדינות להסדיר את זכותם של כל הילדים במדינה לקבל השכלה ולהתחנך, כדי שיוכלו לרכוש ידע, מידע ומיומנויות. אלו נועדו לאפשר להם לספק את צורכיהם בעתיד ולהיות מבוגרים עצמאיים.

בזכות לחינוך קיימות שתי התייחסויות גם למבוגרים: בעניין הזכות לדעת קרוא וכתוב - שמשמעותה היא שלכל אדם יש זכות לדעת לקרוא ולכתוב; ובעניין הזכות ללימודים גבוהים הפתוחים לכול על בסיס הישגים.

הזכות ללמוד בגישת למידה לאורך החיים

הזכות לחינוך מתייחסת בעיקר לילדים ומוצאת את ביטוייה בחוקי החינוך הקיימים. התפיסה המקובלת היא שאת הידע האנושי הצבור יש להנחיל לילדים, וידע זה יכין אותם לחיים. ההנחה היא שברוב המקרים המבוגרים כבר רכשו ידע זה, והם בבחינת 'גמולי חינוך ולמידה'.

הזכות לחינוך, שהיא ערך יסוד במדינה דמוקרטית, מהווה מסד ותשתית לכל מעשי החינוך והלמידה. הטענה המרכזית של 'למידה לאורך החיים' היא שהמשכה המתחייב של ההכרה בזכות לחינוך היא ההכרה בזכות ללמוד, לרכוש ידע חדש ולהתעדכן בנושאים משמעותיים, המשפיעים על איכות החיים ועל היכולת להתמודד עם אתגריהם. מכיוון שבעידן הידע והדעת הידע מתחדש כל העת, הזכות ללמוד תקפה לגבי כל אחד - לאורך כל חייו.

חינוך בסיסי, הכולל שליטה במיומנויות יסוד של קריאה כתיבה וחשבון נתפס כחיוני להתנהלות ולהתמודדות עם משימות החיים בימינו, ולכן נקרא 'דרכון לחיים' (דלור 2001). הידע, הכישורים והמיומנויות בניהול אורח חיים ראוי בימינו הוגדרו כ**אוריינות**. במושג אוריינות נכללו בעבר היכולת לקרוא ולכתוב, להבין משפט כתוב ונשמע, לפתור בעיות פשוטות בחשבון. במרוצת הימים גברה ההכרה כי יש לתפוס את לימודי האוריינות כהליך שמתחיל באלפבתיזציה ונמשך עד לחציית נקודת האל-חזור שממנה אין נסיגה לבורות.

בתרבות הידע של ימינו בחברה דמוקרטית, האוריינות נתפסת כתנאי הכרחי לתפקודה של חברה נאורה. אוריינות בגישה זו היא אמצעי למימוש יכולות אישיות, לטיפוח הדימוי העצמי, להעצמת היכולת להשפיע ולשלוט במציאות המשתנה.

בהקשר זה גובש גם המושג של אוריינות פונקציונאלית, השם דגש על יכולות תפקוד והתנהגות במשימות החיים הבסיסיות. המושג כולל ידע וכישורים, המאפשרים לתפקד בכל מערכות החיים. במובנו הרחב, המושג אוריינות כולל ידע ויכולות להתמודדות עם שינויים ומצוקות; רכישת מקצוע וידע כללי לשיפור התפקוד כאזרחים, כבעלי משפחות וכעובדים. יש להדגיש כי מדובר למעשה בצורך חיוני לאפשר לאנשים לרכוש ידע ומיומנויות שיסייעו להם להתנהל במערכות החיים ולשלוט בגורלם. למידה מסוג זה תורמת לפיתוח אישי, לניעות חברתית ולהתקדמות כלכלית, ומשפרת את תפקודיו של האדם במרחבי חייו השונים: כבן משפחה, כהורה, כעובד

וכחבר בקהילה. אשר על כן, למידה כזו היא זכותו הבסיסית של כל אדם. בכינוס הבין לאומי שהתקיים בדצמבר 2009 בברזיל נקבע פעם נוספת: 'חינוך מבוגרים מוכר כמרכיב חיוני של הזכות לחינוך. עלינו לתכנן כיוון פעולה חדש ודחוף, כדי לאפשר לכל הצעירים והמבוגרים לממש זכות זו' (הדוח הגלובלי אודות חינוך ולמידת מבוגרים, 2010). לכן למידה לאורך החיים מספקת, כתפיסת עולם וכאמצעי פעולה, אפשרות למימוש זכויותיו הבסיסיות של האדם: לחינוך, להגנה, לחופש ולחירות, למשמעות, להשפעה ולשליטה על גורלו.

היבט כלכלי-תועלתי

ללמידת מבוגרים, בתוך המושג הכללי 'למידה לאורך החיים', יש גם היבט כלכלי-תועלתי ברמת הפרט וברמת המדינה. סקרים ומחקרים בארץ ובחו"ל מצביעים בבירור על כך שפערים כלכליים נובעים בעיקר מפערים בהשכלה. לרמת ההשכלה של המבוגרים יש השפעות דומיננטיות על שני דורות: דור המבוגרים ודור הילדים. מבוגרים בעלי רמת השכלה והכשרה נמוכים משתכרים שכר מינימום וכמעט אין דרך שבה יוכלו לנייד את עצמם ברמת ההשכלה שלהם. ידוע גם שרמת ההשכלה של ההורים היא המשתנה המשפיע ביותר על זכאות לבגרות של ילדים. ידע זה גרם לאיחוד האירופאי להכריז על 'למידה לאורך החיים' כאל אמצעי מפתח, מתוך שאיפה להפיכת אירופה לאזור התחרותי ביותר בעולם. משנת 2000 מנכיח האיחוד האירופאי תפיסה זו במסגרת התוכנית 'האסטרטגיה של ליסבון' לפיתוח כלכלי חברתי של אירופה. חיזוק לכך התקבל גם בכינוס העולמי הששי בנושא חינוך ולמידת מבוגרים: 'אנחנו משוכנעים בתפקיד החיוני של למידה לאורך החיים בטיפול בסוגיות ואתגרים גלובליים וחינוכיים... חינוך ולימוד מבוגרים הוא פעולה הכרחית לשם השגת צדק ושילוב, להפחתת העוני ולבניית חברות בנות קיימא המבוססות על צדק, סובלנות וידע' (רתימת הכוח והפוטנציאל של חינוך ולמידת מבוגרים לעתיד בר קיימא, 2009).

'מכון ראות' מביא לידיעתנו את המודל הדני להתמודדות בשוק תחרותי ועושה לשם כך שימוש במושג פלקסיקוריותי (flexicurity) – גְמִיטְחוֹן - שילוב של flexibility (גמישות) ו-security (ביטחון). במרכז הפלקסיקוריותי – טיפוח ההון האנושי של העובדים כמשאב לתחרותיות בזירה הגלובלית. במודל ארבעה ממרכיבים: שוק עבודה גמיש, למידה לאורך החיים, מדיניות מעודדת תעסוקה בקרב אוכלוסיות חלשות ומערכת רווחה מכוונת-תעסוקה. בגישה זו, למידה לאורך החיים היא מכלול של הכשרות שמכוונות לצרכים של שוק עבודה משתנה ולצרכים של המבוגר העובד. מנגנון זה רואה בהכשרת ההון האנושי במשק תהליך דינמי המתמשך לאורך כל חי העובד. הוא כולל:

טווח רחב של הכשרות - למידה לאורך החיים מכוונת לסוגים ולרמות שונות של תעסוקות. החל בעבודות פשוטות הדורשות מיומנויות בסיסיות וכלה במקצועות אקדמיים הדורשים מיומנויות מתקדמות.

הכשרות רוחב והכשרות עומק - הכשרות שתכליתן הקניית כלים רב שימושיים והכשרות למקצוע ספציפי.

הכשרות פורמליות ובלתי פורמליות - למידה לאורך החיים מכירה בסוגים שונים של הכשרות: לימודים יסודיים ועל יסודיים, לימודים אקדמיים, לימודים מקצועיים וניסיון נרכש. זאת כדי לאפשר לעובד להרחיב את הכשרתו בכל שלב של חייו.

הכשרה במגוון זירות - ההכשרות יכולות להיות מבוצעות וממומנות על ידי מגוון של גורמים ולהתקיים במסגרות שונות.

ישום הפלקסיקורטי מתבסס על יצירת דיאלוג ממוסד סביב מטרה משותפת. המטרה המשותפת שאליה כל הצדדים נרתמים היא ההשקעה בהון האנושי כמשאב תחרותי. כלומר, השקעה בלמידה לאורך החיים מטעמים כלכליים-תועלתיים.

נייר העמדה של מכון מנדל 2006 מציין אף הוא שהמטרה המרכזית של למידה לאורך החיים בתחום הכלכלה והתעסוקה היא הקניית כלים ומיומנויות הנדרשים בהתמודדות עם עולם התעסוקה והפיתוח הכלכלי במציאות משתנה. נושא הכלכלה והתעסוקה, בזיקה ללמידה לאורך החיים, טובב, לדעת כותבי המסמך, סביב שלוש שאלות מרכזיות:

לאן פונה משק התעסוקה בישראל, אילו תעסוקות מצטמצמות ואילו מפציעות?

מהם מרכיבי ההשכלה הנדרשים אשר יגבירו את ההסתברות להשתלבות תעסוקתית עתידית?

כיצד ניתן לסייע לאוכלוסיית הצעירים להגיע ללימודים אקדמיים?

לכך יש להוסיף שאלות מתחום תחזוקת הידע ועדכונו במקצועות ובתעסוקות עתירות ידע.

מוסכם על העוסקים בתחום שחיוני לקיים למידה מתמדת לשם התעדכנות מקצועית, שינוי

ותחלופת קריירות ופיתוח מיומנויות חדשניות הנדרשות כיום בעולם הכלכלה והתעסוקה:

יזמות, שימוש בטכנולוגיות מתקדמות, שליטה במיומנויות של עבודת יחיד ועבודת צוות. לכל

אלה יש צורך במיומנויות למידה של רכישת ידע ויכולות יישומו הלכה למעשה.

נראה שרק למידה לאורך החיים מסוגלת להתמודד עם אתגרים מורכבים אלה.

חובות הפרט והחברה בתחום למידה לאורך החיים

משני ההיבטים שתוארו - מהיבט הזכויות ומהיבט הכלכלי תעסוקתי - מוצבות בפני העוסקים בלמידה לאורך החיים משימות ואתגרים מורכבים. השאלה הגדולה היא על מי החובה ובידי מי האחריות למילוי המשימות ולהתמודדות עם האתגרים - אתגר מימוש הזכויות ואתגר פיתוח ההון האנושי?

מסתמן כי לגבי זכויות חברתיות בדמוקרטיה יש הסכמה חוצת מגזרים ומערכות לגבי הצורך

להבטיח את הזכות לחינוך לא רק לילדים, כלומר שיש לקיים למידה לאורך החיים. הויכוח הוא

בנושאי החובה והאחריות. בעניין זה ישנן גישות ואסכולות שונות ובוודאי שלא קיימת תפיסה

מוסכמת על הכול. ניתן, להבחין, בשלוש גישות בסיסיות ותפיסות בנושאי חובה ואחריות. שתיים

מוכרות וידועות זה מכבר ושלישית היא חדשנית מהעת האחרונה.

א. גישת אחריות המדינה

טענת גישה זו היא שמאחריותה ומחובתה של המדינה להבטיח את זכויות אזרחיה ולקדם את בנייתה של חברה איכותית וחסונה. לשם כך על המדינה לקבוע מסגרת של מדיניות כוללת בתחום הלמידה. טענה זו נשענת על התפיסה שבשנותפות החדשה הצומחת בין המדינה לבין הציבור, הכולל מגזרים פרטיים וקהילתיים משתנה תפקיד המדינה.

על המדינה בתור שכזאת לא רק לספק שירותים אלא גם לשמש גוף מייעץ, מממן, מפקח ומעריך. במסגרת זו, שותפים ממשלתיים וחברתיים חייבים לנקוט צעדים הנחוצים להגנת הפרט, לביטוי צורכי הלמידה שלו ולמיצוי הזדמנויות למידה במשך כל חייו.

טענה נוספת היא על המדינה לראות בתהליך של בניית חברה אזרחית פעילה, באמצעות למידה לאורך החיים, נדבך חשוב בביסוס הדמוקרטיה, קיום שוויון הזדמנויות ופיתוח חוסן, התפתחות ויציבות מדינית. אין ספק שאלו הם אינטרסים מרכזיים של כל מדינה דמוקרטית.

על פי גישה זו, מסמך מנדל טוען שעל מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית מוטלת האחריות והחובה לשאוף ליצירת חברה שתהיה מושתתת על בסיס רחב של אזרחים משכילים ועל קיום הזדמנות לניעות ולהישגיות בכלכלה ובחברה, בחינוך ובתרבות באמצעות למידה לאורך החיים. החלת הערכים הדמוקרטיים על תחום הלמידה והפעלת עקרון הדמוקרטיזציה של הידע, בצד עקרון שוויון ההזדמנויות, מעצבים מחדש את תפקידה של המדינה לגבי תחום זה. על כן, על המדינה לקבוע מדיניות המכירה בלמידה לאורך החיים ככלי למוביליות חברתית, לפיתוח אישי, לתחרות כלכלית ולחוסן חברתי ולאומי.

גישה זו מתבססת על תפיסת אחריות המדינה ללמידה לאורך החיים במדינות המפותחות, יש כאלו שלקחו על עצמן לקבוע מדיניות לאומית בנושא. לדוגמה: אוסטרליה, קנדה, בריטניה, פינלנד, איטליה, ארצות הברית, אסטוניה ועוד. כל אחת מתמודדת בדרכה עם החקיקה, היישום וההפעלה של הנושא.

בדוח הגלובלי על חינוך ולמידת מבוגרים של המכון ללמידה לאורך החיים של אונסק"ו (2010), ציינו 126 מדינות מתוך 154 מדינות כי נושא חינוך מבוגרים מכוסה באופן ישיר או עקיף על ידי מדיניות ממשלתית כלשהי. כמובן, קיים שוני גדול בפרשנות הניתנת למושג 'מדיניות' – החל בחוקה הלאומית, דרך צווים מנהליים וחקיקת חוקים ועד לתוכניות פיתוח לטווח בינוני ותוכניות עשור לחינוך.

ה OECD (2003) גיבש הצעה לפירוט היתרונות של מדיניות לאומית ופירט שישה סעיפים המנחים כיצד לפעול לשם פיתוחה:

1. יש לגבש אסטרטגיה מקיפה – מדיניות – שתשפר את הזדמנויות ללמידה, תגביר את יעילות השימוש במשאבים, תחזק את יעילות השימוש במשאבים, תשפר את האיכות של אספקת הלמידה ותבטיח מתן מאורגן יותר של למידה.
2. יש להציב יחידים ומוסדות במרכז באמצעות עיצוב יוזמות להשתתפות בלמידת מבוגרים

ויצירת מנגנוני מימון.

3. יש לעשות את הלמידה מושכת יותר באמצעות הגברת המוטיבציה וההשתתפות בלמידה, אפשרו גמישות רבה יותר באספקת הלמידה, העמדת ליווי, ייעוץ והדרכה והכרה בלמידה קודמת לשם קבלת אישורים ותעודות.

4. יש לעודד הכשרה מקצועית הקשורה לתעסוקה באמצעות ארגון ומימון של הכשרה, שילוב תקופת הכשרה עם תקופת עבודה, התמודדות עם מכשולים כגון חוסר זמן ועלות לימודים, הכוונת מובטלים למקומות עבודה, טיפול בקבוצות סיכון של עובדים והתייחסות לאנשים חסרי השכלת יסוד ועובדים בגילאים גבוהים.

5. יש לעודד השקעה כספית בהון אנושי של מבוגרים באמצעות חלוקת אחריות למימון למידת מבוגרים בין כל השותפים; מן הראוי ליצור מנגנוני מימון ליחידים, לספקים, למפעלים ולגופים מגזריים ולאומיים.

6. יש ליצור תיאום עם השותפים באמצעות הבאת שותפים רלוונטיים לפעולה משותפת; התיאום ייעשה בין כל המגזרים ובין בעלי התפקידים השונים, בין הממשלה לבין גופים לא ממשלתיים.

הקף הפעולות והצעות שגובשו מצביעים על הצורך בגישה של אחריות המדינה לנושא של 'למידה לאורך החיים'. רק למדינה יש את הסמכות והיכולת לפעול ולהפעיל היקפי חשיבה, תכנון והפעלה במימדים הנדרשים שצוינו.

3. גישת האחריות הפרטית

בעידן ההפרטה מתבלטת גישה הטוענת שמעבר לזכויות הבסיסיות ביותר המוקנות לאזרח בחברה דמוקרטית, שלגביהן קיימת חובה של המדינה לממשן, הרי כל השאר מצוי באחריות של הפרט האזרח כאדם מבוגר.

מכיוון שזכות החינוך מוקנית לכל ילד, הרי בהיותו של אדם מצויד בחינוך בסיסי, שהוא רכש במסגרת מימוש זכותו זו, יש לו הידע והיכולת להמשיך להתפתח כאדם מבוגר על פי שיקול דעתו. המדינה מימשה לגבינו את התחייבותה, ואין היא חייבת מעבר לכך דבר. מה גם שבשנים האחרונות הרחיבה המדינה את מחויבותה לגבי חינוך ילדים זאת במסגרת חוק חינוך חובה, ואל לה לחרוג מעבר לכך.

ואכן, בשנים האחרונות, במסגרת תהליכי הפרטה, המדינה מצמצמת את אחריותה לשירותים ציבוריים ומעבירה אותם למגזר העסקי ולמגזר השלישי. כך היא אפשרת למנגנון של שוק חופשי לפעול יותר ויותר. במסגרת זו, גם לגבי למידה של מבוגרים פועל מנגנון של שוק חופשי המבוסס על היצע וביקוש. ואכן, קיים היצע הולך וגובר של נושאי למידה ומסגרות למידה המיועדים ללומדים מבוגרים. אך הדברים אינם פשוטים כלל ועיקר. יש אוכלוסיות המשתתפות בתהליכים אלה ובכך ממנפות את עצמן, ויש המוֹדְרות מהם מסיבות כלכליות ומסיבות של היעדר מודעות, נגישות וזמינות. בחינת מציאות זו מהפרספקטיבה של זכויות אדם מעוררת שאלות ותהיות לא פשוטות.

ג. גישת האחיות ההדדיות

קיימת טענה שהמהלכים המוסדיים של הפרטה באים על רקע תפיסה חדשה של זכויות אדם. בתפיסה חדשה זו, זכויות אינן עומדות בפני עצמן הן הופכות למושג התלוי בדבר. גישה זו מציעה לראות זכויות חברתיות כיזכויות מותנות' או 'זכויות חוזיות'. כלומר, היכולת להיחשב בעל זכות הופכת להיות תלויה במילוי חובות מסוימים. המושג השזור בגישה זו הוא הדדיות. בהתאם לכך, הזכות ללמידה לשם הכשרה מקצועית מותנית לא פעם בחיפוש עבודה. כלומר, אין היא עומדת בפני עצמה כזכות אדם בסיסית אלה מותנית בפעולות שעל האדם לעשות.

אנו עדים אפוא לכך שהגישה של שמירת זכויות בסיסיות בחברה דמוקרטית נמצאת בתהליכי שינוי; במציאות זו הטיעון המרכזי של אנשי התחום הוא ש'למידה לאורך החיים' היא זכות בסיסית לעצמה ובה בעת היא המפתח והבסיס למימוש זכויות אזרח וזכויות חברתיות נוספות. זאת משום שהידע על קיומן ודרכי מצויין של זכויות חברתיות מתפתחות ומשתנות מחייב למידה מתמדת ועידכון שוטף. טיעון זה מצריך בירור ציבורי וחיזוקים מתחומים אחרים ונוספים. גם הטיעונים בדבר התועלות החברתיות והכלכליות של למידת מבוגרים עדין לא קנו מקום במחשבותיהם ותפיסותיהם של אנשי כלכלה, כך שעתידו של תחום למידה לאורך החיים מהיבט הזכויות ומההיבט הכלכלי אינו מובטח עדין.

דגשים לסיכום

מטרת המאמר היא לפתוח נושא חשוב זה של למידה לאורך החיים לדיון ציבורי, כדי לקדם עשייה מועילה ותורמת בתחום. הטיעונים מתחום זכויות האדם ומתחום הכלכלה והתעסוקה מובאים כאן כדי להעלות שאלות המזמנות התייחסות רב תחומית ועשויות לאפשר לאנשי תחום למידה לאורך החיים להביא את דעתם וטיעוניהם בפני הציבור ובפני מקבלי החלטות וקובעי מדיניות. כך הם ישולבו בקידום החזון של 'ישראל חברה לומדת'.

יש לחזור ולציין כי לקראת הגשמת החזון של 'ישראל חברה לומדת' חיוני לפתח ולהפעיל מדיניות לאומית. מדיניות עוסקת בהגדרת התכנים והעקרונות המנחים, בקביעת סדרי עדיפויות, עיצוב סטנדרטים, תכלול ותיאום בין הפעילויות הקיימות, זיהוי הפעילויות החסרות ויצירת תשתית מקצועית, ארגונית ותקציבית.

יעדי הפעילות: הצבת ערך הלמידה לאורך החיים על סדר היום הציבורי, גיבוש מחויבות ממשלתית והבטחת זמינות ונגישות של לימודים לכולם. העקרונות המנחים הם העקרונות הדמוקרטיים של כבוד האדם ושוויון הזדמנויות לכול והעקרונות המקצועיים של האדם הלומד במרכז, למידה רבת גישות, שיטות ומסגרות המתבססת על ידע מקצועי עדכני.

כמי שלקחו על עצמם אחריות מקצועית וחברתית והשקיעו מחשבה ועשייה, מוזמנים אנשי הלמידה לאורך החיים להמשיך במסע של הפצת החזון 'ישראל חברה לומדת'. לתרמיל המסע ניתן להכניס, בנוסף לידע החינוכי המקצועי, גם מעט התייחסות לנושאי זכויות אדם ולתועלות

כלכליות תעסוקתיות, כפי שלמדנו מהנעשה בעולם ומהמצוי אצלנו. אלו הם שני היסודות שעליהם עומדת מדינת ישראל ועם אתגריהם היא מתמודדת במציאות של דמוקרטיה בחברה גלובלית תחרותית.

מקורות

אדלר, א' וסבר, ר' (1998). **רכס או נכס? השכלה לכול וטיפוח חינוכי**. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים.
דלור, ז' ואחרים (2001). **למידה - האוצר הפנימי**. דוח הוועדה הבינלאומית לחינוך לקראת המאה ה-21. הוועד הישראלי לאונסק"ו, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.

ניירות עמדה

נייר עמדה - מכון מנדל (2005). הצעת מתווה למדיניות משרד החינוך בלמידה לאורך החיים. מכון מנדל, ירושלים.
נייר עמדה - האגף לחינוך מבוגרים (2009). ישראל חברה לומדת – הצעה למדיניות לאומית בלמידה לאורך החיים. ההתאגדות לחינוך מבוגרים בישראל, האגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך.
נייר עמדה - בָּלָם (2009). רתימת הכוח והפוטנציאל של חינוך ולמידת מבוגרים לעתיד בר קיימא - מסגרת הפעולה של בלם. מתוך מסמך הפעולה של כנס העשור שהתקיים בברזיל.